Nodokļa sloga pārdale - viens no faktoriem ēnu ekonomikas īpatsvara samazināšanai Latvijā

Sandra Stucere, *Latvia University of Agriculture*

Kopsavilkums. **Rakstā analizēta Latvijas un Eiropas Savienības valstu nodokļu struktūra, slogs un vidējā efektīvā likme darbaspēkam un kapitālam. Rakstā secināts, ka Latvija ir valsts ar gandrīz zemāko atalgojumu un mazāko iekšzemes kopproduktu uz vienu iedzīvotāju Eiropas Savienībā, bet darbaspēka nodokļa slogs ir lielāks par Eiropas Savienības vidējo rādītāju. Rakstā secināts, ka viens no instrumentiem ēnu ekonomikas samazināšanai Latvijā varētu būt nodokļu sloga pārdale – samazinot darbaspēka nodokļa īpatsvaru un palielinot nekustamā īpašuma nodokļa īpatsvaru.**

Atslēgas vārdi**: nodokļu slogs, ēnu ekonomika, darbaspēka nodoklis, nekustamā īpašuma nodoklis.**

I. IEVADS

Pašlaik Latvijas nodokļu sistēma nav pietiekami orientēta uz ilgspējīgu valsts sociāli ekonomiskās attīstības nodrošināšanu. Latvijas nodokļu sistēmu var raksturot kā nestabilu, jo tā samērā bieži mainās. Pareizi izstrādāta nodokļu politika ir sociāli atbildīgas ekonomikas jautājums, tā var ietekmēt tautsaimniecības attīstību, radīt labvēlīgāku uzņēmējdarbības vidi un sekmēt kapitāla ieguldīšanu uzņēmējdarbībā. Ņemot vērā esošo ekonomisko situāciju, kā arī nepieciešamību līdzsvarot valsts budžeta ieņēmumus un izdevumus, nepieciešams veikt pasākumus gan budžeta līdzsvarošanai, gan uzņēmējdarbības veicināšanai un ekonomikas sabalansētai attīstībai. Viens no šiem pasākumiem būtu nodokļu struktūras un sloga sabalansēšana un pārdale. Viens no faktoriem, kas bremzē Latvijas ekonomisko izaugsmi, ir pārlieku lielie darbaspēkam uzliktie nodokļi, jo tie mazina gan patēriņu, gan investīcijas. Nākotnē ir jāvirzās uz sociāli taisnīga nodokļa sloga panākšanu Latvijā, liekot uzsvaru uz nodokļiem, kurus vieglāk administrēt un grūtāk izvairīties no to nomaksas, tā samazinot lielo ēnu ekonomikas īpatsvaru Latvijā. Šajā gadījumā viens no risinājumiem varētu būt nodarbinātības nodokļu samazināšana, kompensējot to ar nekustamā īpašuma nodokļa sloga paaugstināšanu. Nekustamā īpašuma nodokļa politika varētu veicināt sociālo vienlīdzību valstī un taisnīgu nodokļu piemērošanu.

Raksta mērķis ir:

1.Raksturot nodokļu struktūru un slogu Latvijā;

2.Analizēt ēnu ekonomikas īpatsvaru Latvijā un faktorus, kas veicina ēnu ekonomikas attīstību;

3. Pierādīt, ka, lai veicinātu ēnu ekonomikas īpatsvara samazināšanos Latvijā, ir jāveic nodokļu sloga pārdale – samazinot darbaspēka nodokli un palielinot nekustamā īpašuma nodokli.

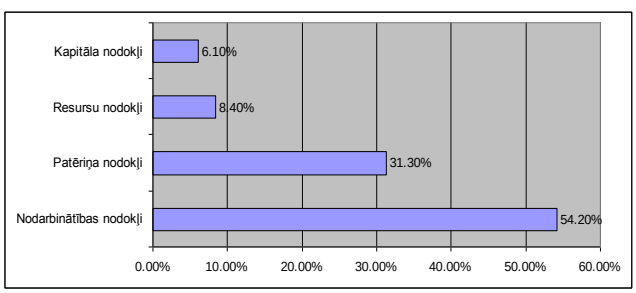
Raksts izstrādāts, balstoties uz hipotēzi, ka nodokļu sloga pārdale ir viens no faktoriem ēnu ekonomikas īpatsvara samazināšanai Latvijā.

Raksta mērķu sasniegšanai ir izmantotas ekonomiskās analīzes un statistiskās pētīšanas metodes.

II. LATVIJAS NODOKĻU STRUKTŪRAS UN SLOGA RAKSTUROJUMS

Nodokļi ir instruments, ar kura palīdzību valsts var gan pārdalīt resursus, veicināt vienlīdzību un nabadzības samazināšanos, gan nodrošināt iedzīvotāju sociālo aizsardzību. Nodokļu politika ir būtisks investīciju veicināšanas instruments, kas ietekmē ekonomikas konkurētspēju. Nodokļu politika var palīdzēt celt uzņēmējdarbības efektivitāti, veicināt uzņēmējdarbību, atbalstīt inovācijas un tādējādi kopumā veicināt izaugsmi un darbavietu izveidi, kas ir viens no galvenajiem struktūrpolitikas mērķiem. Tomēr nodokļu sistēma var arī radīt papildus šķēršļus, pārlieku noslogojot nodokļu maksātājus. Tādēļ nodokļu sistēmai ir jābūt tik efektīvai, cik vien tas ir iespējams [1].

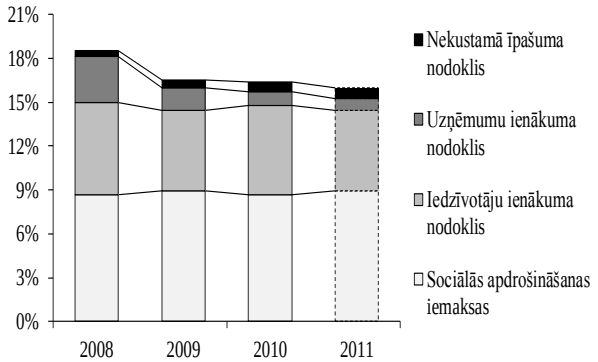
Nodokļu sistēma Latvijā ir vairāk orientēta uz nodarbinātības nodokļiem, t.i., uz nodokļiem, ko strādājošie vai viņu darba devēji maksā no darba samaksas, nevis uz patēriņu vai kapitālu. Par to liecina valsts budžeta nodokļu ieņēmumu sadalījums pa nodokļu grupām 2010.gadā. Kā redzams pēc 1.attēla datiem, 54.2% veido nodarbinātības nodokļi, 31.30% patēriņa nodokļi, 8.4% resursu nodokļu un tikai 6.1% kapitāla nodokļi [8].

1.att.Nodokļu struktūra 2010.gadā, % [8].

Turpretim analizējot Latvijas tiešo nodokļu struktūru (2.attēls), redzams, ka vislielāko īpatsvaru veido sociālās

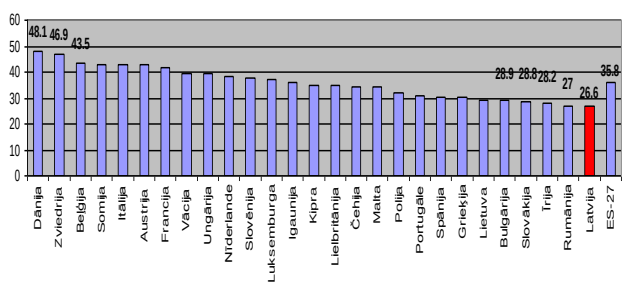
apdrošināšanas iemaksas un iedzīvotāju ienākumu nodoklis, bet vismazākais īpatsvars ir nekustamā īpašuma nodoklim.

2.att. Tiešo nodokļu struktūra, % no IKP [8].

Kā galvenais nodokļu politikas rādītājs parasti kalpo nodokļu slogs, kas attiecīgi parāda, kāda daļa no iekšzemes kopprodukta tiek pārdalīta ar valsts nodokļu politikas palīdzību [2].

Pēc nodokļu sloga lieluma Eiropas Savienība kopumā tiek vērtēta kā augstu nodokļu zona. Saskaņā ar Eurostat datiem augstākais nodokļu slogs 2009.gadā bija Dānijā (48.1%), Zviedrijā (46.9%) un Beļģijā (43.5%). Valstis, kurās ir viens no zemākajiem nodokļa slogiem, ir Rumānija (27.%) un Latvija (26.6%). Vidējais ES-27 nodokļu slogs 2009.gadā bija 35.8%. Pastāv nodokļu sloga atšķirības Eiropas Savienības dalībvalstu vidū. Tā vienpadsmit dalībvalstīm 2009.gadā nodokļu ieņēmumu īpatsvars iekšzemes kopproduktā bija zemāks par 35% (Malta, Polija, Portugāle, Spānija, Grieķija, Lietuva, Bulgārija, Slovākija, Īrija, Rumānija, Latvija). Savukārt starpība starp augstāko un zemāko nodokļu slogu Eiropas Savienības valstīs veido 21.5 % (48.1% Dānijā un 26.6% Latvijā). Raksturīga iezīme - augstāks nodokļu slogs ir vecajās Eiropas Savienības dalībvalstīs.

3.att.Nodokļu slogs Eiropas Savienībā 2009.gadā, % no IKP [6].

Kaut arī Latvijai Eiropas Savienības mērogā nodokļu slogs ir zems, Latvijas tautsaimniecības attīstības līmenis un konkurētspēja, kas ir priekšnosacījums turpmākai attīstībai, dažādos reitingos bieži vien atpaliek no daudzām citām Eiropas Savienības valstīm ar krietni augstāku nodokļu slogu. Tajā pašā laikā Latvijas konkurētspēja atpaliek arī no daudzām valstīm, kur nodokļu slogs ir krietni zemāks nekā Latvijā. Tā, piemēram, saskaņā ar Pasaules ekonomikas foruma novērtējumu (par 2009. un 2010.gadu), Latvija konkurētspējas ziņā ieņem 68.vietu (2008.-2009.gadā 54.vieta). Savukārt Dānija konkurētspējas ziņā ieņem 5.vietu (kopējais nodokļu slogs valstī 48.1% no IKP), Zviedrija – 4.vietu pasaulē (nodokļu slogs – 46.9% no IKP). Turpretim Singapūra konkurētspējas ziņā ieņem 3.vietu (nodokļu slogs 13 % no IKP). No tā var secināt, ka nodokļu slogs nav galvenais noteicošais valstu attīstības faktors. Turpretim Latvijā esošais nodokļu slogs, kas veido vairāk kā trešo daļu no iekšzemes kopprodukta, nevar neietekmēt tautsaimniecības attīstību.

Kopējais nodokļu slogs ir ērts un plaši pielietojams rādītājs nodokļu sistēmas analīzei, bet tas nesniedz informāciju par nodokļu sloga sadali starp atsevišķām maksātāju grupām un apliekamajiem objektiem.

Turpretim ar Vidējās efektīvās likmes (Implicit tax rate – ITR) palīdzību vērtē reāli piemērojamu nodokļu slogu valstī atsevišķiem ienākuma vai ekonomiskās darbības veidiem, kurus ir iespējams aplikt ar nodokļiem.

Vidējo efektīvo likmi nosaka kā attiecību starp atbilstošās nodokļu grupas (patēriņa, darba vai kapitāla nodokļi) kopējiem ieņēmumiem un potenciālo nodokļu bāzi šai grupai.

$$\text{Vidējā efektīvā likme (Implicit tax rate)} = \frac{\sum \text{nodokļu grupas ieņēmumi}}{\text{Potenciālā nodokļu bāze šai grupai}} *100$$

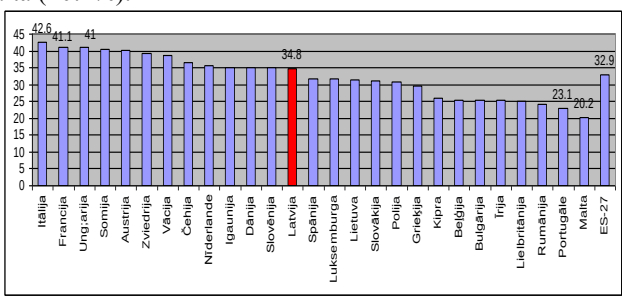
Vidējā likme darbaspēka nodokļiem tiek rēķināta, dalot darba nodokļu ieņēmumus (nodokļu ieņēmumu summa, ko samaksā gan darba ņēmējs, gan darba devējs no nodarbināto darba samaksas) ar kopējo atlīdzības summu nodarbinātajiem tautsaimniecībā.

$$\text{ITR darbaspēkam (on labour)} = \frac{\sum \text{Ieņēmumi no darba nodokļiem}}{\sum \text{Atlīdzība nodarbinātiem tautsaimniecībā}}$$

Vidējā efektīvā likme (ITR) kapitāla nodokļiem tiek aprēķināta, dalot ieņēmumus no kapitāla nodokļiem ar visiem iespējamiem ienākumiem, ko var saņemt no komercdarbības veikšanas un kapitāla izmantošanas gan uzņēmumi, gan mājsaimniecības. Tādējādi kapitāla nodokļu jēdziens attiecas ne tikai uz uzņēmuma ienākuma nodokli, bet ietver arī nodokļus no dividenžu vai procentu ienākumiem, no kapitāla pieauguma ienākumiem (peļņa, kas radusies, pārdodot aktīvus), kā arī no bagātības, piemēram, no zemes un ēku īpašuma un to izmantošanas [6].

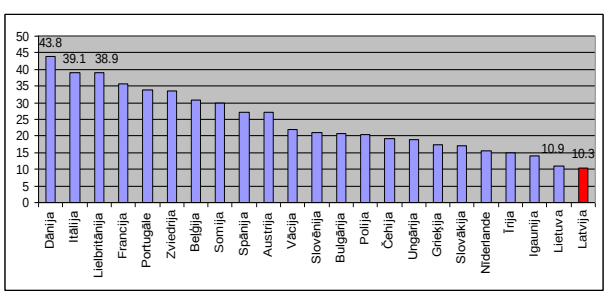
$$\text{ITR kapitālam (on capital)} = \frac{\sum \text{Ieņēmumi no kapitāla nodokļiem}}{\sum \text{Potenciālie ieņēmumi no kapitāla izmantošanas}}$$

Efektīvā nodokļu likme darbaspēkam (4.attēls) Latvijā 2009.gadā bija 34.8%, kas ir augstāks rādītājs par Eiropas Savienības vidējo (32.9%). Visaugstākā vidējā efektīvā likme darbaspēkam 2009.gadā bija Itālijā (42.6%) un Francijā (41.1%), bet viszemākā Portugālē (23.1%) un Maltā (20.2%).

4.att.Vidējā efektīvā likme darbaspēkam Eiropas Savienībā 2009.gadā, % [6].

Turpretim analizējot 5.attēla datus par vidējo efektīvo likmi kapitālam, redzams, ka visaugstākā efektīvā nodokļu likme kapitālam 2009.gada bija Dānijā (43.8%) un Itālijā (39.1%), bet viszemākā Igaunijā (14 %), Lietuvā (10.9%) un Latvijā (10.3%). Jāatzīmē, ka iedzīvotāju ienākuma nodokļa bāzes paplašināšana uz kapitāla ienākumiem, kā arī mājokļa nodokļa ieviešana no 2010.gada nedaudz palielinās efektīvo likmi kapitālam un mainīs Latvijas vietu zemāk esošajā grafikā.

5.att.Vidējā efektīvā likme kapitālam Eiropas Savienībā 2009.gadā, % [6].

Latvijas nodokļu slogs darbaspēkam ir augstāks par Eiropas Savienības vidējo rādītāju un tas ir nesamērīgs ar Latvijas iedzīvotāju ienākumu līmeni, kas ir viens no zemākajiem Eiropas Savienībā.

1.TABULA
IKP UZ VIENU IEDZĪVOTĀJU UN VIDĒJĀ ALGA LATVIJĀ 2009. GADĀ [7]

Rādītājs	Lielums	Vērtējums
IKP uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas paritātes standartiem	50%	Trešais zemākais Eiropas Savienībā
Vidējā darba atlīdzība vienam nodarbinātajam gadā	10 000 EUR	Otrā zemāka Eiropas Savienībā

2009. gadā iekšzemes kopprodukta lielums uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas paritātes standartiem Latvijā (50%) bija trešais zemākais Eiropas Savienībā. Zemākie radītāji bija Bulgārijā un Rumānijā. Arī darba samaksa Latvijā ir viena no zemākajām Eiropas Savienībā. 2009.gadā vidējā darba atlīdzība gadā vienam nodarbinātajam tautsaimniecībā Latvijā bija 10 000 EUR, kas ir otrs zemākais rādītājs Eiropas Savienībā un tas ir 3 reizes mazāks par vidējo Eiropas Savienības rādītāju [7].

Tādējādi esam valsts ar gandrīz zemāko atalgojumu un mazāko iekšzemes kopproduktu uz vienu iedzīvotāju Eiropas Savienībā, bet darbaspēka nodokļa slogs ir lielāks par Eiropas Savienības vidējo rādītāju.

III. LATVIJAS ĒNU EKONOMIKAS RAKSTUROJUMS

Literatūrā un zinātniskajos pētījumos ir sastopamas dažādas ēnu ekonomikas definīcijas. Izplatītākās definīcijas ir: „ēnu ekonomika ir iekšzemes kopprodukts, kas nedeklarēšanas un (vai) nepilnīgas deklarēšanas rezultātā nav uzskaitīts oficiālajā statistikā" vai „legālu vai nelegālu preču un pakalpojumu ražošana, kas netiek ietverta oficiālajā IKP novērtējumā".

Tāpat kā pastāv dažādas ēnu ekonomikas definīcijas, pastāv arī dažādas tās aprēķināšanas metodes un arī rezultāti.

Faktori, kas veicina ēnu ekonomiku:

1. Ietaupījumi.

Darbojoties ārpus oficiālās ekonomikas var ietaupīt uz nodokļu un obligāto sociālās apdrošināšanas iemaksu rēķina. Tāpat var izvairīties no nodokļu un nodarbinātības normatīvo aktu prasību ievērošanas (uzskaites, deklarēšanas, darba laika, drošības, sanitārās u.c. prasības). Jo lielāks ir nodokļu slogs un administratīvais slogs, jo lielāka motivācija darboties ēnu ekonomikā. Krīzes apstākļos šī motivācija palielinās. Šeit var minēt arī nevēlēšanos zaudēt valsts piešķirtos labumus (piemēram, bezdarbnieku pabalstu).

2. Vainas apziņas trūkums.

Ēnu ekonomika sabiedrībā tiek uztverta kā normāla parādība. Tas īpaši izteikti ir valstīs, kurās valsts institūciju un to sniegto pakalpojumu kvalitāte ir zema un līdz ar to ir arī zems uzticības līmenis valsts varai. Turklāt gūtais labums no ēnu ekonomikas ir tūlītējs, turpretī saņemtais labums no valsts ir netiešs, kolektīvs un parasti nobīdīts laikā.

3. Zems atklāšanas risks.

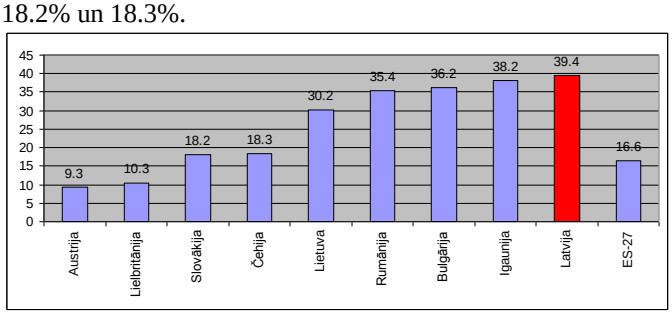
Nelielas iespējas tikt pieķertam un mazi sodi veicina iesaistīšanos ēnu ekonomikā. Ēnu ekonomika ne tikai izkropļo godīgu konkurenci un neveicina produktivitāti un inovācijas, bet arī samazina valsts budžeta ieņēmumus. Tā ir būtiska rezerve, kas varētu tikt izmantota kā alternatīva tālākai nodokļu sloga palielināšanai [9].

Aktuāla problēma, kas ir katrā valstī, ir ēnu ekonomikas līmenis, jo tas negatīvi ietekmē nodokļus un budžeta ieņēmumus, IKP un uzņēmēju brīvo konkurenci.

Ēnu ekonomika aptver visas aktivitātes, kas dod ienākumus, bet dažādu iemeslu dēļ netiek deklarētas un tiek slēptas no nodokļu kontroles iestādēm. Šie ienākumi netiek atspoguļoti arī statistikas pārskatos. Ēnu ekonomika negatīvi ietekmē valsts finanses, darbaspēka tirgu un valsts ienākuma sadali. Tādējādi, samazinoties nodokļu ieņēmumiem, būtiski tiek kavēta valsts ekonomiskā izaugsme [1].

Ēnu ekonomika ir makroekonomikas daļa, kur uzņēmumi par iegūtajiem naudas līdzekļiem nemaksā nodokļus, strādnieki saņem algas aploksnēs, tiek reģistrētas fiktīvas saimniecības. Ēnu ekonomika ir fenomens, kas negatīvi ietekmē valsts budžetu, iekšzemes kopproduktu, brīvo konkurenci uzņēmēju starpā, kā arī rada iespaidu, ka valsts ir nabadzīgāka, nekā patiesībā [10].

Pasaulē nav valsts, kur nebūtu ēnu ekonomikas, atšķirīgs ir tikai tās īpatsvars no iekšzemes kopprodukta. Pārejas periodā no sadales ekonomikas uz tirgus ekonomiku ēnu ekonomika strauji pieauga Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs. Saskaņā ar Eurostat pētījuma rezultātiem lielākais ēnu ekonomikas rādītājs 2009.gadā bija Latvijā (39.4%), otrs lielākais Igaunijā (38.2%). Tālāk seko Bulgārija, Rumānija un Lietuva – attiecīgi 36.2%, 35.4% un 30.2%. Vismazākā ēnu ekonomika ir Austrijā un Lielbritānijā, kur tās īpatsvars ir attiecīgi 9.3% un 10.3% no iekšzemes kopprodukta. Savukārt no Eiropas Savienības jaunajām dalībvalstīm vislabākā situācija šajā ziņā ir Slovākijā un Čehijā, kur ēnu ekonomika sasniedza attiecīgi 18.2% un 18.3%.

6.att.Ēnu ekonomika Eiropas Savienībā 2009.gadā, % [6].

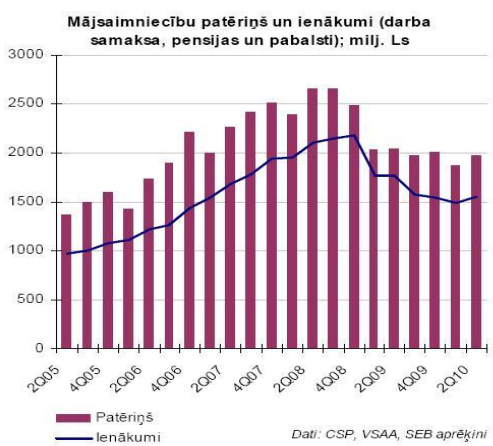
Visā Eiropas Savienībā vidēji ēnu ekonomikas apmērs veido 16.6% no iekšzemes kopprodukta. Latvijā ēnu ekonomika vairāk kā divas reizes pārsniedz Eiropas Savienības vidējo rādītāju.

Ēnu ekonomiku veicina dažādas nepilnības normatīvajos aktos, zems iedzīvotāju ienākumu līmenis, zema iedzīvotāju ekonomiskā kultūra. Ēnu ekonomika parasti attīstās valstīs, kur ir korupcija, ekonomiskā liberalizācija nav efektīva, tiek pieņemti sarežģīti likumi un noteiktas augstas nodokļu likmes[1].

Ir ļoti grūti noteikt, cik plaša ir ēnu ekonomika un cik lielus ienākumus iedzīvotāji slēpj no valdības. Pasaules valstīs izmanto dažādas ēnu ekonomikas novērtēšanas metodes. Viens paņēmiens ir deklarēto ienākumu salīdzināšana ar apgrozībā esošo skaidrās naudas masu. Ja patēriņš pārsniedz deklarētos ienākumus, var runāt par ēnu ekonomiku valstī [1].

Centrālās statistikas pārvaldes un Latvijas Bankas dati rāda, ka šā gada pirmajā ceturksnī iedzīvotāju ienākumi turpināja samazināties, kamēr mazumtirdzniecības apgrozījums un mājsaimniecību uzkrājumi pieauga. Tas uzskatāmi norāda uz ēnu ekonomikas pieaugumu – budžetam nesamaksāto iedzīvotāji tērē paši. Pēc Centrālās statistikas pārvaldes datiem 2011 jūlijā, salīdzinot ar 2010.gada jūliju, pēc kalendāri izlīdzinātiem datiem salīdzināmās cenās, kopējais mazumtirdzniecības apgrozījums palielinājies par 6.4% (faktiskajās cenās, neņemot vērā kalendāro dienu ietekmi, pieaugums – par 9.5%). Pārtikas preču grupā pieaugums bijis par 3%, savukārt nepārtikas preču tirdzniecībā pārdošanas apjomi palielinājušies par 8.2%, bez auto degvielas mazumtirdzniecības – par 16.4% [12].

Gan iekšzemes kopprodukta izlietojuma dati, gan mazumtirdzniecības apgrozījuma statistika liecina, ka mājsaimniecību patēriņš stabilizējies un vairs nav vērojams tāds kritums kā 2009.gadā (7.attēls). Neskatoties uz to, ka ienākumi samazinājās, redzam, ka mājsaimniecības nesamazināja savu patēriņu, kas ir skaidrojams ar ēnu ekonomikas īpatsvara palielināšanos un patieso darba ienākumu slēpšanu, daļēji algu izmaksājot aploksnēs, kas neatspoguļojas darba samaksas statistikā, tomēr šis „aplokšņu algu" saturs agrāk vai vēlāk parādās iedzīvotāju tēriņos.

7.att.Mājsaimniecības patēriņš un ienākumi, milj.Ls [13].

Nodokļu sloga pārdale no darbaspēka uz nekustamo īpašumu ir viens no risinājumiem, kā mazināt ēnu ekonomiku, bremzēt tālāku aplokšņu algu popularitātes pieaugumu un virzīt uzņēmējus darba algu legalizācijas virzienā, tādējādi mazinot arī darba samaksas statistikas izkropļojumus.

Lai informētu par uzņēmēju viedokli un situāciju Latvijas biznesa vidē, kā arī lai aicinātu uz reāliem darbiem biznesa vides uzlabošanā, žurnāla *Bilances* simpozijā 2011.gada jūlijā tika veikta aptauja par uzņēmējdarbības vidi un ēnu ekonomiku Latvijā. Pēc aptaujas datiem vairākums uzņēmumu vadītāju, grāmatvedības, finanšu un citu jomu speciālistu uzskata, ka ēnu ekonomika Latvijā pat pārsniedz 50%. Šādi domā 37% respondentu. Savukārt 29%

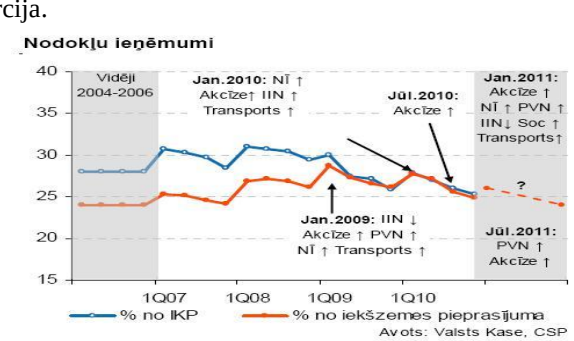
aptaujāto domā, ka ēnu ekonomika ir 40% līdz 49% robežās. Atbildot uz jautājumu par ēnu ekonomikas cēloņiem, 80% aptaujāto pauž viedokli, ka ēnu ekonomika pastāv tāpēc, ka uzņēmēji ir spiesti iet ēnu ekonomikas zonā, jo jāizdzīvo. 76% respondentu uzskata, ka ēnu ekonomika pastāv augsto nodokļu dēļ, bet 75% domā, ka daļa ekonomikas vairs nav balta tāpēc, ka nav pārredzams, kur paliek nodokļos valsts budžetā samaksātā nauda.

Uzņēmēji ir neapmierināti par valsts ierēdņu neprofesionalitāti un nevēlēšanos izprast biznesa vajadzības. Kā būtiskākais trūkums tiek minēts nestabila un neprognozējama nodokļu politika. Nodokļu izmaiņas tiek pieņemtas steigā un haotiski, un lielākoties neparedz pārejas periodus. Bieži vien pieņemtās izmaiņas ir bez nepieciešamajiem skaidrojumiem un nav saprotamas pat Valsts ieņēmumu dienesta darbiniekiem, kā rezultātā uzņēmēji uz vienu un to pašu jautājumu var saņemt pēc būtības atšķirīgus skaidrojumus.

Aptaujas dati norāda, ka ēnu ekonomikas atdzimšanu veicina un nodokļu maksāšanas nozīmi degradē valsts amatpersonu iesaistīšanās korumpētās shēmās un tīklos, kā arī neziņa, kur paliek budžetā iekasētās nodokļu summas [10].

IV. NODOKĻU SLOGA PĀRDALE

2009.-2011. gados nodokļu slogs Latvijā palielinājās – valdība palielināja nodokļu likmes un paplašināja nodokļu bāzi, proti, ieviesa nekustamā īpašuma nodokli mājoklim un ienākuma nodokli no kapitāla pieauguma u.c. Pēc 8.attēla redzams, ka, neraugoties uz nodokļu likmju palielinājumu, nodokļu ieņēmumu proporcija iekšzemes kopproduktā samazinājās. Daļēji tas skaidrojams ar eksporta nozaru, kurām ir mazāks nodokļu slogs, īpatsvara pieaugumu, tomēr sarukusi arī nodokļu ieņēmumu un iekšzemes pieprasījuma proporcija.

8.att. Nodokļu ieņēmumi no IKP un iekšzemes pieprasījuma, % [14].

Tas norāda uz pieaugošu izvairīšanos no nodokļu maksāšanas, liecinot par to, ka tālāka nodokļu celšana vairs nav efektīva, kaut vai tādēļ, ka rūk uzticība valdības politikai un mazinās motivācija maksāt nodokļus.

Ēnu ekonomikas mazināšana joprojām ir valdības uzmanības lokā un darāmo darbu sarakstā. Tomēr nodokļu celšana faktiski ir panākusi pretējo, jo atbilstošu pasākumu ieviešana nodokļu administrēšanas un iekasēšanas uzlabošanai līdz šim notikusi visai negribīgi un lēni. Valdības politikas ticamību un līdz ar to arī motivāciju maksāt nodokļus mazinājušas biežās un neprognozējamās nodokļu izmaiņas, kas daudzos gadījumos bijušas pretrunā ar ilgtermiņa politikas dokumentiem, piemēram, „Nodokļu un nodevu sistēmas attīstības pamatnostādnes 2011. – 2015. gadam" [13].

Neraugoties uz patēriņa un īpašuma nodokļu celšanu, Latvijas pašreizējā nodokļu sistēma joprojām nav pietiekami sabalansēta un kropļo motivāciju maksāt nodokļus un ekonomikas struktūru. Tā, piemēram, darbaspēka ienākuma nodokļu slogs ir salīdzinoši augsts (25% iedzīvotāju ienākuma nodoklis un 35.09% sociālās iemaksas kopumā darba ņēmējiem un darba devējiem), no kura nomaksas ir vieglāk izvairīties, nekā no īpašuma vai patēriņa nodokļiem, kas kopā ar augsto kopējo darbaspēka nodokļu slogu kavē jaunu darbavietu radīšanu.

Šobrīd mājokļa nodoklim noteiktā nodokļa likme 0.2% līdz 0.6% no kadastrālās vērtības dod tikai marģinālu fiskālo efektu (aptuveni 6 milj. latu). Turklāt tas nenovērš nodokļu sistēmā esošos trūkumus un nenodrošina budžeta ilgtspēju. Nākotnē vajadzētu apsvērt augstākas un, iespējams, progresīvās likmes ieviešanu nekustamā īpašuma mājokļa nodoklim.

Efektīvākais risinājums ēnu ekonomikas īpatsvara samazināšanai būtu pasākumi, kas samazina ēnu ekonomikas veicinošo faktoru ietekmi. Viena no teorētiski iespējamām ēnu ekonomikas mazināšanas iespējām ir nodokļu sloga izmaiņas. Augsts nodokļu slogs parasti saistās ar lielāku ēnu ekonomikas īpatsvaru. Par vienu no risinājumiem var uzskatīt nodokļu sloga samazināšanu. Šeit gan jāpiezīmē, ka tas varētu neizraisīt tūlītēju būtisku ēnu ekonomikas samazināšanos. Izveidotās struktūras, veiktie ieguldījumi un augsta peļņa ir būtisks faktors, kas kavē pāriešanu uz oficiālo ekonomiku. Nodokļu sloga samazināšana pašlaik, ņemot vērā valsts budžeta deficīta konsolidācijas nepieciešamību, nav iespējama. Kā alternatīva kopējai nodokļa sloga samazināšanai, lai ierobežotu izvairīšanos no nodokļiem, varētu būt nodokļu sloga pārdale.

Ēnu ekonomika ne tikai izkropļo godīgu konkurenci un neveicina produktivitāti un inovācijas, bet arī samazina budžeta ieņēmumus. Tā ir būtiska rezerve, kas varētu tikt izmantota kā alternatīva tālākai nodokļu sloga nepalielināšanai.

Valsts, novēršot minētās negatīvās parādības nodokļu politikā, uzlabotu un normalizētu ekonomiskās attiecības. Svarīga būtu ilglaicīga un harmonizēta aplikšana ar nodokļiem un atbilstošu funkciju piemērošana, pie tam pasākumi jāveic kompleksi, kas dotu nodokļu sistēmai jaunu saturu, nodrošinot potenciālas iespējas nodokļu iekasēšanas efektivitātes paaugstināšanai tautsaimniecībā.
Plānotajām nodokļu izmaiņām ir jālauž ēnu ekonomikas pieauguma tendence. Lai to panāktu, nodokļu slogs ir ne tikai jāpārnes uz bāzi, no kuras grūtāk izvairīties, bet arī jāpārliecina godīgie nodokļu maksātāji, ka tas netiks darīts

uz viņu rēķina – ir jāpanāk, lai nodokļus sāk maksāt tie, kas līdz šim tos apgājuši. Lai vienkāršotu nelegālu ienākumu pierādīšanu, būtu jāievieš nulles deklarācija, turklāt ar īpašiem nosacījumiem - amnestiju par līdzšinējo izvairīšanos no nodokļu nomaksas. Lai iedzīvotāji noticētu šādām pārmaiņām, tām jābūt vienlaicīgām un pietiekami straujām.

Valdība ar 2010.gadu samazināja iedzīvotāju ienākuma nodokļa atvieglojumus (iepriekšējais samazinājums 2009.gada jūlijā). Šis lēmums smagāk skāra iedzīvotājus ar zemiem un vidējiem ienākumiem, tādējādi, iespējams, palielinot sociālo spriedzi. Šie samazinājumi neuzlaboja – patiesībā pat pasliktināja – pašreizējos nodokļu sistēmas trūkumus. Produktīvāk būtu palielināt ar iedzīvotāju ienākuma nodokli neapliekamo minimumu, samazināt iedzīvotāju ienākuma nodokļa likmi, palielināt nekustamā īpašuma nodokli mājoklim.

Nodokļa sloga pārdales un ēnu ekonomikas jautājumus ir pētījuši un dažādas atziņas ir snieguši dažādu valstu zinātnieki.

Edgara Brēķa zinātniskā darba „Latvijas ēnu ekonomikas modelēšana nodokļu politikas aspektā" (2007) mērķis bija novērtēt, kā tiešo-netiešo nodokļu attiecību izmaiņas ietekmē ēnu ekonomikas apjomu Latvijā. Pētījumā, izmantojot ekonometrisko modeli, kas tika izveidots, lai analizētu tiešo-netiešo nodokļu attiecības izmaiņu ietekmi uz ēnu ekonomikas apjomu, tika secināts, ka tiešo-netiešo nodokļu attiecības izmaiņām (ienākuma nodokļa vai pievienotās vērtības nodokļa procentu likmju izmaiņām) ir mazs ēnu ekonomikas ierobežošanas efekts. Pētījumā tika secināts, ka efektīvāk ēnu ekonomikas apjomu var ierobežot, uzlabojot vispārējo situāciju oficiālajā sektorā, t.i., uzlabojot struktūras un ekonomiskos faktorus [4].

Aleksejs Nipers savā zinātniskajā darbā „Nodokļu sloga izmaiņu ietekme uz tautsaimniecības attīstību" (2010) pētīja un novērtēja, cik būtiska ir svarīgāko nodokļu (darbaspēka nodokļi, uzņēmuma ienākuma nodokļi un patēriņa nodokļi) īstermiņa un ilgtermiņa ietekme uz Latvijas tautsaimniecību un cik lielā mērā var veicināt tautsaimniecības attīstību, mainot kopējo nodokļu slogu vai nodokļu sloga sadalījumu starp dažādām ar nodokļiem apliekamām bāzēm. Savā pētījumā A.Nipers lielas nodokļu sloga atšķirības skaidro gan ar valsts sektora īpatsvara atšķirībām, gan ar valsts politekonomisko kursu, gan ar valsts spēju kontrolēt tautsaimniecībā notiekošos procesus, gan ar valsts budžeta veidošanas specifiku un virkni citu faktoru. No trim nodokļu (darbaspēka nodokļi, uzņēmuma ienākuma nodokļi un patēriņa nodokļi) palielināšanas scenārijiem vislielāko negatīvo ietekmi tautsaimniecībā ilgtermiņā atstāj uzņēmuma ienākuma nodokļa palielināšana. Savukārt „vismazākais ļaunums" ir pievienotās vērtības nodokļa palielināšanai. Darbā tika konstatēta pozitīva korelācija starp valsts ekonomiskās attīstības līmeni un nodokļu slogu tajā – tas nozīmē, ka attīstītākajās valstīs kopumā nodokļu slogs ir augstāks nekā mazāk attīstītajās. Pētījumā netika pierādīta nodokļu sloga ietekme uz valsts konkurētspēju. Tas ļāva zinātniekam secināt, ka nodokļu slogs nav būtiskākais tautsaimniecības attīstību veicinošais faktors un nodokļu sloga samazināšana pati par sevi negarantē tautsaimniecības attīstību [11].

Turpretim Oksfordas Universitātes profesors C.Fuest savā darbā „Shall we shift taxation from labour to consumption?"(Brussels Tax Forum 2008) pētīja nodokļa sloga pārnešanas iespējas no darbaspēka uz patēriņu. Pētījumā tika izdalīti vairāki iespējamie pozitīvie ieguvumi. Tika prognozēts augstāks nodarbinātības līmenis, vietējo uzņēmumu un viņu darbinieku starpvalstu konkurētspējas palielināšanās iespējas, nodokļu ieņēmumu atkarības no sabiedrības novecošanās mazināšanās, jo patēriņš izkliedējas līdzīgāk cilvēka dzīves posmos, nekā darba ieņēmumi. Pētījumā tika akcentēti arī negatīvie momenti. Augstāks pievienotās vērtības nodoklis var novest pie cenu līmeņa celšanās, kas var izraisīt papildus spiedienu darba ienākumiem, kā rezultātā var samazināties patēriņš. Patēriņa nodokļa paaugstināšana nelabvēlīgi var ietekmēt iedzīvotājus ar zemākiem ienākumiem [5].

OECD veiktajos pētījumos (2009) par pašreizējās finanšu krīzes iespējamo ietekmi uz nodokļu politiku ir secināts, ka lielāku uzmanību vajadzētu vērst uz nekustamā īpašuma aplikšanu ar nodokļiem, jo tie vismazāk kaitē izaugsmei. Augstākas likmes būtu jāpiemēro nodokļiem, no kuriem izvairīšanās ir mazāk iespējama. Šobrīd ir jāpievērš uzmanību OECD pētnieka Jens Matthias Arnold darbam „Do tax Structures affect aggregate economic growth", kurā viņš analizēja OECD valstu izaugsmi un salīdzināja to ar nodokļu veidiem - uz ko ticis likts nodokļu uzsvars. Un atkarībā no tā, vai nodokļi vairāk tika likti uz īpašumu vai patēriņu, vai privāto ienākumu, viņš ievēroja, ka valstu attīstības tempi atšķīrās un pastāv saistība: jo vairāk nodokļu relatīvi tiek likti uz nekustamo īpašumu un mazāk - uz privātpersonu ienākumiem, jo ātrāk šajās valstīs izauga ekonomika. Starpība ir ievērojama, ap 2% gadā, un, piemēram, pēc 10 vai 20 gadiem starpība šo valstu ieņēmumos var kļūt ļoti liela. Tāpēc J.M.Arnolds uzsver, ka nekustamā īpašuma nodoklis, iespējams, ir vismazāk kaitīgais, un tam ir divi iemesli. Ja uzliek lielāku nastu uz nekustamā īpašuma nodokli, tā tiek atvieglota citur [3].

Pēc darbā izanalizētā autore 2.tabulā ir apkopojusi ieteicamos pasākumus nodokļu sloga pārdalei Latvijā, lai mazinātu ēnu ekonomikas īpatsvaru. Tāpat ir izanalizēti sasniedzamie mērķi un iespējamie ieguvumi.

2.TABULA
VEICAMIE PASĀKUMI UN SASNIEDZAMIE MĒRĶI NODOKĻU SLOGA PĀRDALEI UN ĒNU EKONOMIKAS SAMAZINĀŠANAI LATVIJĀ [AUTORES IZSTRĀDE]

Ieteicamie pasākumi	Sasniedzamie mērķi un iespējamie ieguvumi
1. Iedzīvotāju ienākumu nodokļa un sociālo nodokļu likmju samazināšana;	1. Iedzīvotāju labklājības līmeņa paaugstināšanās iespējas, īpaši zemāk atalgotajiem darbiniekiem;

2. Iedzīvotāju ienākuma nodokļa neapliekamā ienākuma un citu atvieglojumu klāsta paplašināšana; 3. Nekustamā īpašuma nodokļa likmju paaugstināšana, nodokļu pieauguma ierobežojuma atcelšana, apliekamo objektu klāsta paplašināšana; 4. Pašvaldību atvieglojumu klāsta paplašināšana nekustamā īpašuma nodokļa maksātājiem – uzņēmējiem un sociāli neaizsargātām iedzīvotāju grupām	2. Samazinās uzņēmēju izmaksas darbaspēkam un uzlabojas uzņēmumu starpvalstu konkurētspēja tirgū; 3. Palielinās uzņēmēju ieņēmumi, kas radītu stimulus uzņēmējdarbības attīstībai un darba vietu radīšanai; 4. Mazinās nodokļu ieņēmumu atkarība no sabiedrības novecošanās; 5. Ēnu ekonomikas samazināšanās iespējas

SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI

Šobrīd Latvijā nodokļu sloga samazināšana, ņemot vērā valsts budžeta deficīta konsolidācijas nepieciešamību, nav iespējama. Kā alternatīva kopējai nodokļa sloga samazināšanai varētu būt nodokļu sloga pārdale. Ir jādomā kompleksi - lai samazinātu ēnu ekonomikas īpatsvaru un veicinātu Latvijas ekonomikas atveseļošanās procesu un izaugsmes iespējas nākotnē. Kā viens no faktoriem, kas bremzē Latvijas ekonomisko izaugsmi ir pārlieku lielie darbaspēkam uzliktie nodokļi, jo tie mazina gan patēriņu, gan investīcijas. Uzņēmējiem konkurējot, svarīgi ir turēt zemu pašizmaksu, bet darbaspēka nodokļi palielina to ražošanas izmaksas, tā bremzējot darba vietu radīšanu un uzņēmumu izaugsmi.

Kā viens no risinājumiem varētu būt nodarbinātības nodokļu samazināšana, kompensējot to ar nekustamā īpašuma nodokļa paaugstināšanu. Nodarbinātības nodokļu samazinājuma rezultātā palielinātos patēriņš, jo cilvēku rīcībā paliktu lielāki ienākumi, kā rezultātā samazinātos cenu līmenis un palielinātos uzņēmēju ieņēmumi, kas radītu stimulus uzņēmējdarbības attīstībai un darbavietu radīšanai. Nodarbinātības nodokļu samazināšanas rezultātā samazinātos arī ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijā.

LITERATŪRAS SARAKSTS

[1]. Škapars R., Šumilo, E., Dunska, M. (2010). Nodokļu politikas tiesiskie un ekonomiskie aspekti un to ietekme uz uzņēmējdarbības vidi Latvijā, 230 lpp.
[2]. Ketners, K. Nodokļi Eiropas Savienības vidē / K.Ketners, S.Titova.Banku augstskola, Biznesa un finanšu pētniecības centrs, 2009.127.lpp.
[3]. Arnold, J.M. (2008). „Do tax Structures affect aggregate economic growth?" [tiešsaiste] [skatīts 08.09.2011.] Pieejams: http://dx.doi.org/10.1787/236001777843
[4]. Breķis, E. (2007). Latvijas ēnu ekonomikas modelēšana nodokļu politikas aspektā. [tiešsaiste] [skatīts 09.09.2011.] Pieejams: www3.acadlib.lv/greydoc/**Brekis**E_disertacija/**Brekis**_lat.doc
[5]. Fuest, C. (2008). „Shall we shift taxation from labour to consumption?" [tiešsaiste] [skatīts 09.09.2011.] Pieejams: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/conferences/taxforum2008/fuest.pdf
[6]. European Economic Statistics [tiešsaiste] [skatīts 08.09.2011.] Pieejams:http://taxwatch.org.au/ssl/CMS/files_cms/237_Eurostat%20report.pdf
[7]. Eurostat dati . [tiešsaiste] [skatīts 09.09.2011.] Pieejams: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/GDP_per_capita,_consumption_per_capita_and_comparative_price_levels
[8]. Finanšu ministrijas dati. [tiešsaiste] [skatīts 25.08.2011.] Pieejams: www.fm.gov.lv
[9]. Nodokļu un nodevu sistēmas attīstības pamatnostādnes. 01.03.2010. [tiešsaiste] [skatīts 10.09.2011.] Pieejams: http://www.knl.lv/data/File/Nodoklu%20pamatnostadnes%2001%2003%202010.pdf
[10]. Uzņēmēji: ēnu ekonomika Latvijā pārsniedz 50%. Elīna Pankovska, 2011. gada 27. maijs**.** [tiešsaiste] [skatīts 27.08.2011.] Pieejams: http://www.db.lv/likumi-nodokli/nodokli/uznemeji-enu-ekonomika-latvija-parsniedz-50-proc-239787
[11]. Nipers, A. (2010). Nodokļa sloga izmaiņu ietekme uz Latvijas tautsaimniecību. [tiešsaiste] [skatīts 09.09.2011.] Pieejams: http://www.rtu.lv/component/option,com_docman/task,doc_view/gid,4297/lang,lv/
[12]. Mazumtirdzniecības apgrozījumam 6.8% pieaugums gada laikā. 30.08.2011. BNN [tiešsaiste] [skatīts 12.09..2011] Pieejams: Pieejams:http://zinas.nra.lv/ekonomika/latvija/54693-mazumtirdzniecibas-apgrozijumam-6-8-pieaugums-gada-laika.htm
[13]. Mājsaimniecību finanšu apskats. 2010.gada septembris. [tiešsaiste] [skatīts 27.08.2011.] Pieejams: http://www.seb.lv/data/Analitiska-Info/Makroekonomika/mfa0910.pdfhttp://bnn.lv/mazumtirdznieciba-2-40664
[14]. Latvijas Ekonomika Nr.3 29.04.2011. Swedbank pētījums. [tiešsaiste] [skatīts 10.09.2011.] Pieejams: http://www.swedbank.lv/lib/lv/LV%20monthly%202011-04_LV.pdf

Sandra Štucere
Mg.oec., Doctoral student
Latvia University of Agriculture
Riga City Council, Municipal Revenue Administration
Fead of taxpayers service department
Address: 5, Terezes str., Riga, LV-1012, Latvia
Phone: (+371 29263924)
e-mail: Sandra.Stucere@riga.lv
Job list:- Riga City Council, Municipal Revenue Administration
-Head of taxpayers service department, from January 2007 - onwards;
Leading economist, expert, sector leader during time period: September, 1999 – January, 2007;-Latgale division income service departament – tax incpektor,senior referent, from december 1994 till september 1999;
-Commodity researcher in Holding company „Latvijas Apģērbi"
from september-december 1994.

Sandra Štucere. Redistribution of tax burden – one of the factors to reduce the shadow economy in Latvia.
At the moment tax system in Latvia is not sufficiently directed towards ensuring a sustainable socio-economic development of the country. Tax system in Latvia could be described as unstable since it changes quite often. Properly designed tax policy is socially responsible economic issue, it can affect economic growth, create more favorable business environment and encourage capital investment in business. Large share of the Latvian economy is accounted for by grey economy. Grey economy is encouraged by various gaps in laws and regulations, low level of income, low economic culture of the population. Thus well-weighed and professionally drafted tax system is one of the key factors in reducing grey economy since the level of grey economy has a negative impact on tax and budget revenue, GDP, and free competition among businesses. Given the current economic situation and the need to balance the state budget revenue and expenditure, it is necessary to take measures both to balance the budget, and the promotion of entrepreneurship and balanced economic development. One of these measures would be to balance and redistribute tax structure and burden. At the moment the government of Latvia should evaluate and thoroughly analyze which taxes should be raised in the future and which should be cut urgently. It requires complex thinking in order to reduce the share of grey economy and facilitate the recovery process of the Latvian economy as well as opportunities for growth in the future. One of the factors hindering economic growth of Latvia - excessively high taxes imposed on employees since they reduce both consumption and investments. For the purpose of competition the businesses need to keep a low prime cost, however, employment taxes increase their production costs thus hindering job creation and company growth. This article recognizes that Latvia should move towards more socially fair tax burden, with an emphasis on taxes that are easier to administer and more difficult to avoid payment, thus reducing the large shadow economy. The author's solution might be to reduce employment taxes while compensating them with property tax burden enlargement. Real estate tax policy might be able to promote social equality in the country and fair taxation.

Сандра Штуцере. Перераспределение налоговой нагрузки - один из факторов снижения теневой экономики в Латвии.
В настоящее время налоговая система Латвии недостаточно ориентирована на устойчивое социально-экономическое развитие. Налоговую систему Латвии можно характеризовать как нестабильную, потому что она довольно часто меняется. Правильно спроектированная налоговая политика является социально ответственной экономической проблемой, она может влиять на экономический рост страны, на создание более благоприятной деловой среды и поощрять капиталовложения в бизнес. В Латвии большой уровень теневой экономики. Теневую экономику поощряет различные неточности в законах, низкий уровень доходов, низкий уровень экономической культуры населения. Профессионально подготовленная налоговая система является одним из ключевых факторов снижения теневой экономики, так как уровень теневой экономики оказывает негативное влияние на налоговые доходы, ВВП и свободную конкуренцию между предприятиями. Несмотря на трудную экономическую ситуацию и Латвии, необходимо сбалансировать государственный бюджет и принять меры, как развить предпринимательства и стимулировать экономическое развитие. Необходимо сбалансировать и перераспределить структуру налогов. На данный момент правительство Латвии должно оценить и тщательно проанализировать, какие налоги должны быть подняты в будущем, а которые в срочном порядке должны быть снижены. Требуется комплексное планирование с целью уменьшить теневую экономику и способствовать процессу восстановления и роста латвийской экономики. Один из факторов, препятствующих экономическому росту Латвии, - это слишком большой подоходный налог, который снижает расходы населения и инвестиции. В данной статье автор доказывает, что в будущем надо создовать социально справедливую систему налогооблажения в Латвии, распределяя налогувую нагрузку на налоги, которыми легче управлять и труднее избежать их уплаты, тем самым уменьшая теневую экономики в Латвии. По мнению автора, в этом случае одним из решений могло быть уменьшение подоходного налога, компенсируя это увеличением налога на недвижимость. Реализованная политика налога на недвижимость может содействовать социальному равенству и справедливому налогообложению в Латвии.